

Prof. dr hab. Stanisław Głaz SJ
Akademia Ignatianum
Ul. Kopernika 26
31-501 Kraków

Kraków, 26.07. 2021.

Recenzja rozprawy doktorskiej Pani Marty Gizy pt.: *Wykluczenie społeczne Romów w Polsce. Próba filozoficznej i psychologiczno-religijnej analizy zjawiska*, napisanej na seminarium z psychologii religii w Wydziale Filozoficznym na Uniwersytecie Papieskim Jana Pawła II w Krakowie pod kierunkiem ks. prof. dra hab. Józefa Makselona, Kraków 2021.

Przedstawiona praca doktorska składa się z wstępu, pięciu rozdziałów, zakończenia oraz bibliografii.

W obszernym wstępie Doktorantka rozprawy przedstawiła cel pracy. Wskazała, że celem pracy jest próba odpowiedzi na pytanie o przyczyny niekorzystnej sytuacji mniejszości etnicznej w Polsce, jaką są Romowie, a także analiza zagadnienia dotycząca wykluczenia Romów w Polsce w odniesieniu do historycznych i kulturowych uwarunkowań, uwzględniając jego wymiar psychologiczny, religijny oraz filozoficzny. Zawarte treści w poszczególnych rozdziałach przedstawiają główne problemy Romów i próbę ich opisanie. Dokonując analizy sytuacji Romów w Polsce Doktorantka w pracy zastosowała metodę opisową bazując na dostępnej literaturze przedmiotu.

Rozdział pierwszy składa się z dwóch zasadniczych części. W pierwszej z nich Autorka omawia różne ujęcia wykluczenia społecznego w literaturze uwzględniając jego wymiar socjologiczny i psychologiczny, ukazując jego strukturę, dynamikę, i jednocześnie wskazując, że przeciwieństwem wykluczenia społecznego jest integracja. Dodatkowo zasygnalizowana została problematyka związana z podstawowymi przejawami wykluczenia, do których zaliczyć można stereotypy i uprzedzenia, stygmatyzację, bierność społeczną oraz nienawiść. Wskazała, że zjawiskiem wykluczenia społecznego wiążą się także liczne zagadnienia pokrewne. Odwołując się do poglądów Kowalaka (1998) uważa, że należą do nich: niepewność, brak stałości, upośledzenie, jedno i wielowymiarowe ubóstwo, bezbronność, różnice społeczne, nierówność społeczna. W drugiej części omawianego rozdziału Doktorantka odwołując się do literatury ukazała przyczyny wykluczenia społecznego w obszarze namysłu filozoficznego. Zostały przedstawione poglądy wybranych myślicieli na temat relacji interpersonalnych widzianych głównie z perspektywy filozofii dialogu. W tym kontekście za szczególnie istotną wskazała problematykę związaną z szukaniem źródeł przemocy występującej w relacjach społecznych, w teorii pragnienia mimetycznego i w mechanizmie kozła ofiarnego zaprezentowanego przez francuskiego uczonego René Girarda. *Mimesis*, rozumiana jako pragnienie Innego, stanowi wprowadzenie do problematyki relacji etycznej i wynikającej z niej odpowiedzialności za Innego, w ramach filozofii Emmanuela Levinasa i Józefa Tischnera. Relacje jakie mają miejsce pomiędzy innością a obcością w filozofii dialogu przedstawione zostały w odwołaniu do poglądów Jacka Filka. Ostatnim zagadnieniem omówionym w tej części pracy jest pojęcie uczestnictwa w poglądach filozoficznych Karola Wojtyły, które związane jest z problematyką wspólnoty i tożsamości.

W rozdziale drugim Autorka pracy ukazała problematykę obyczajowości Romów z uwzględnieniem aspektu ich religijności odwołując się do dwóch niepisanych kodeksów postępowania – *Mageripen* i *Romanipen*, które zawierają opis bogatej struktury życia społeczności romskiej. Słusznie zauważa Doktorantka, że z analizą i opisem społeczności Romów, którzy mają pragmatyczne podejście do życia, a historia jest związana z dziejami ludu koczującego, wiąże się szereg problemów. Sfera świecka i religijna w romskim stylu życia przeplatają się nawzajem. Pierwszy kodeks dotyczy wewnętrznego sposobu funkcjonowania społeczności romskiej, opartego na koncepcji skalań oraz nakreśla relacje do nie-Romów, czyli *gadziów*, zaś drugi kodeks oprócz zasad wskazujących na główne wartości kulturowe Romów, określa dbałość o „czystość” własnej kultury, o tożsamość, nakreśla również zakres kontaktów między-kulturowych. W dalszej części tego rozdziału Doktorantka zdając sobie sprawę, że kultura romska należy do kultur tradycyjnie oralnych, odwołując się do opracowania Waltera Onga (1992), ukazała jej strukturę, wypracowane przez Romów formy kontaktów z nie-Romami, zarówno te, które należą już do przeszłości, jak i te współczesne. Romowie są społecznością patriarchalną, widoczna jest dominacja mężczyzn w sprawach ważnych dla rodziny i rodu. Stąd ważna rola autorytetu opartego na tradycji w romskiej społeczności. Obyczajowość romska jest bogata i dotyczy niemal wszystkich przejawów życia indywidualnego i społecznego. Określa ona zarówno znaczące wydarzenia w historii życia Roma. Dotyczy to np. zaślubin i wesela, choroby i śmierci, jak również sposoby społecznego funkcjonowania rodziny. Ostatni punkty tego rozdziału dotyczy życia religijnego Romów. Omówiona została rola sakramentów i świętych dla tej społeczności oraz synkretyczny charakter romskiej religijności w odniesieniu do problematyki antropologii kulturowej oraz religioznawstwa.

Rozdział trzeci stanowi opis uwarunkowań wykluczenia społecznego Romów związanych z sytuacją historyczno-polityczną, jak również z przemianą, jaka miała miejsce w obrębie samej społeczności Romów dotycząca ich tożsamości. Ukazane zostały konteksty historyczne warunkujące romską sytuację bytową od czasów II Wojny Światowej do czasów obecnych. W dalszej części pracy Doktorantka ukazała początki tworzenia ogólnokrajowych i międzynarodowych organizacji romskich. Odwołując się do opublikowanych dokumentów państwowych wskazała rządowe działania na rzecz integracji społecznej Romów. W rozdziale tym uzupełnienie analizowanej tematyki stanowi prezentacja dyskursu, jaki toczy się wśród znawców zagadnienia romskiej na temat wykluczenia społecznego Romów. Zdaniem badaczy, jak zauważa Doktorantka, najczęściej wpływowymi uwarunkowaniami wykluczenia społecznego Romów są: romski stereotyp oraz zjawisko stygmatyzacji, które jednocześnie odgrywają ważną rolę w procesie przeobrażeń romskiej tożsamości grupowej. Podjęła także prośbę ukazania struktury tożsamości Romów. Słusznie zauważa odwołując się do badaczy, że trudno jest podać stały i obejmujący wszystkie grupy zespół cech, które pozwalałyby na jednoznaczne określenie romskości. Trudność polega na tym, że Romowie stanowią społeczność zróżnicowaną. W tożsamości romskich najczęściej widoczne są trzy wymiary: kulturowy, społeczny i historyczny, które w zależności od grupy przyjmują różną postać. Na kształtowanie się własnej tożsamości duże oddziaływanie miała również zagłada, pamięć o tym wydarzeniu oraz przeżyta trauma.

W rozdziale czwartym Doktorantka zaprezentowała główne wymiary wykluczenia etnicznej mniejszości Romów w Polsce. Dotyczy to trzech zagadnień: edukacji i wychowania, problemu pracy, relacji społecznych. Analizując postawę Romów wobec edukacji wskazała przyczyny rezygnacji z edukacji szkolnej. Liczna grupa Romów w edukacji własnych dzieci nie znajduje i nie dostrzega wartości, która miałaby bezpośredni wpływ na poprawę ich przyszłej życiowej sytuacji. Inną przyczyną bierności wobec edukacji jest

nomadycznego tryb życia. Wprowadzenie prawnych zaleceń przez Państwo sprzyja z większą skutecznością egzekwowaniu prawa o obowiązku szkolnym wobec tej społeczności. W tej części pracy ukazała, że problem pracy i zjawisko bezrobocia uważane są przez badaczy, jak również przez opinię społeczną, za jeden z głównych powodów wykluczenia społecznego Romów zamieszkujących w Polsce i w różnych krajach Unii Europejskiej. Nakreśla różne przyczyn bezrobocia. Odwołując się do badań Mroza (jakich?) sugeruje, że bezrobocie, którego doświadczają Romowie ma charakter naturalny, chroniczny oraz strukturalny. Przedstawiła jednocześnie szereg sposobów zarobkowania typowe dla Romów, jak również szereg zawodów, którymi Rom nie może się zajmować. Wynikają one z zasad *Romanipenu*. Dyskryminacja i stereotypizacja to dwa zjawiska, które zawsze pojawiają się przy omawianiu problemów z pracą Romów. Dla Romów nie liczą się zasady prawne czy też posiadanie umiejętności potrzebnych do wykonywania danej pracy, ważne jest natomiast, by z pracy mogła skorzystać każda z rodzin. Praca traktowana jest jako źródło dochodu, które nie wydaje się mieć wiele wspólnego z umiejętnościami czy też z predyspozycjami danej osoby. Takie podejście do pracy sprawia, że staje się ona „dobrem do schwytania”. Bardzo ważnym zagadnieniem, o którym wspomina w swojej pracy Doktorantka jest sytuacja romskiej młodzieży. Zamknięta w małych wspólnotach-enklawach cierpi na ciężką, obezwładniającą nudę, nie widząc często żadnych perspektyw zmiany swojej sytuacji życiowej. Jednocześnie wskazała na skutki psychologiczne wynikające z trzech analizowanych zagadnień. Zdaniem Doktorantki bezradność ma charakter wyuczony, co sprzyja powstawaniu postawy roszczeniowej. Mowa nienawiści w stosunku do Romów przejawia się w różnych postaciach, co rodzi w ich życiu niechęć do pozostałych grup społecznych. Romowie mają świadomość nie tylko negatywnej oceny własnej grupy przez społeczeństwo większościowe, lecz także głębokie przeświadczenie o niesprawiedliwości takiej oceny oraz przekonanie o narastaniu

niechęci społeczeństwa większościowego względem nich, często nie robią wiele, by przełamać ten niekorzystny dla nich wizerunek.

W ostatnim piątym rozdziale Doktorantka ukazała związek religii z aspektami wykluczenia społecznego Romów w Polsce, a także pozytywną rolę religii w ich życiu indywidualnym i społecznym. W pierwszej części rozdziału Doktorantka odwołując się do literatury przedstawiła główne rysy aktywności ludzkiej psychiki, a także funkcje religii w życiu człowieka, które można sprowadzić do takich wymiarów jak emocjonalny, poznawczy, społeczny, egzystencjalny. W drugiej części tego rozdziału Doktorantka ukazała stosunek Kościoła Katolickiego i Kościoła Zielonoświątkowców do społeczności Romów. Zagadnienie związków Romów z Kościołem katolickim ukazała w dwóch komplementarnych ujęciach. Najpierw przedstawiła zasadnicze wypowiedzi Nauczycielskiego Urzędu Kościoła od 1941 roku na temat poszanowania kultury, godności i religijności Romów. Szczególnie dużo miejsca przeznaczyła wypowiedziom Jana Pawła II, a następnie ukazała początki tworzenia się duszpasterstwa i formułowania bardziej świadomego kształtu romskiej religijności. Duszpasterze swoją działalność wśród społeczności Romskiej rozpoczęli w latach 70. Obejmuje ona szeroki zakres działalności duszpasterskiej: tłumaczenie modlitewnika na język romski, głoszenie kazań w tym języku, organizowanie pielgrzymek itp. Ponadto odnosi się do udzielania sakramentu chrztu, ślubu, a czasem i Pierwszej Komunii Świętej. Podobnie nakreśliła charakter pracy duszpasterskiej prowadzonej przez duszpasterzy Kościoła Zielonoświątkowców, którzy od końca ubiegłego wieku podejmowali akcje ewangelizatorskie wśród Romów mieszkających na różnych terenach Polski. Dotyczy to interpretacji Biblii, powszechności uczestnictwa w liturgii, wspólnoty modlitwy, praktyk przemawiających do wyobraźni uczestników (chrzest przez zanurzenie, nakładanie rąk, żarliwe kazania, tańce), które sprzyjały pogłębieniu ich religijności. Wytrwałość, a zwłaszcza życzliwość osób zaangażowanych w

pracę duszpasterską sprawiło, że wiele rodzin (a nawet całych romskich klanów) po wielu latach zdecydowała się na konwersję.

Ocena pracy

Przegląd literatury ukazuje, że istnieje duże zainteresowanie społecznościami mniejszościowymi, w tym i grupą społeczną Romów. Wielu badaczy podjęło się opracowania poszczególnych zagadnień związanych z życiem społeczności romskiej. Np.: Bartosz A. (2004). *Nie bój się Cygana*, scharakteryzował postawę wobec Cyganów. Dobrowolska B. (2011). *Sytuacja dziecka romskiego w latach 80. XX wieku i współcześnie*, ukazała położenie dzieci romskich. Ficowski J. (1989). *Cyganie w Polsce: dzieje i obyczaje*, przybliżył czytelnikowi obyczaje cygańskie. Analizę zagadnienia wykluczenia społecznego Romów badacze najczęściej przedstawili w pracach zbiorowych (Golinowska S. (2008). Wykluczenie społeczne. W: S. Golinowska, Z. Morecka, M. Styrc i in. (red.), *Od ubóstwa do wykluczenia społecznego: badania, koncepcja, wyniki, propozycje Polska, Europa i Świat* (s. 113-137), Kisiel P. (2008). Kultura a wykluczenie społeczne. W: M. Duda, B. Gulla (red.), *Przeciw wykluczeniu społecznemu* (s.34-44). Widoczny jest jednak brak wnikliwego i szerszego opracowania tego zagadnienia w literaturze przedmiotu.

Doktorantka podjęła się opracowania zagadnienia, stosując metodę analityczno-syntetyczną, a także odwołując się do własnego doświadczenia zdobytego w czasie pracy w świetlicy romskiej, które dotyczy wykluczenia społecznego osób żyjących w społeczności romskiej. Cennym walorem tej pracy jest, zgodnie zresztą z obranym jej celem, choć nie udało się tego zrealizować w sposób absolutnie wyczerpujący, ukazanie struktury wykluczenia w społeczności romskiej, jego przyczyny, skutków uwzględniając jednocześnie jego wymiar filozoficzny, psychologiczny i religijny w kontekście danej kultury i historii społeczności, co stanowi nowatorskie aspekty rozprawy. Podjęty cel pracy

zmierzał w kierunku wypełnienia luki, jaki ma miejsce w nauce o religii i kulturze. Trzeba przyznać, że cel ten został osiągnięty.

Układ pracy, czyli rozmieszczenie rozdziałów i ich treści, odpowiada analizowanej tematyce pracy. Cel pracy dokładny wskazany i konsekwentnie zrealizowany. Praca napisana czytelnym językiem, zrozumiałym dla czytelnika. Zaproponowana koncepcja opracowania zagadnienia jest starannie przemyślana, i spójna. Wstęp został napisany zgodnie z przyjętymi normami, każdy rozdział ma właściwą strukturę, a zakończenie w sposób bardzo dobry dopełnia całość rozprawy. Przypisy zostały sporządzone zgodnie z przyjętymi regułami, a bibliografia przedstawia się interesująco i bogato. Jej zestaw wskazuje, że Doktorantka zebrała i uporządkowała najważniejsze, a także najnowsze opracowania na ten temat. W zakończeniu Doktorantka dokonała podsumowania dokonanej analizy wykluczenia. Nakreśliła kilka wniosków wynikających z pracy wskazując, na potrzebę szerszego i wolnego od stereotypów spojrzenia na uwarunkowania społeczności Romów i ich funkcjonowanie w współczesnej cywilizacji, która z jednej strony odchodzi od stabilności tradycji, a z drugiej zabiega o większą tolerancję.

Zauważa się jednak pewne niedociągnięcia w pracy, jak na przykład brak przycinka, brak litery w wyrazie, niedopracowany styl zdania. Treści zawarte w wprowadzeniu do paragrafu 1.2, który został zatytułowany: *Wybrane filozoficzne refleksje na temat zjawisk społecznych*, moim zdaniem domaga się szerszego uzasadnienia i ukazania jego przydatność w niniejszej pracy. Uważam, że w paragrafie 5.1. *Istota i funkcje religii* zbyt wiele miejsca Doktorantka niepotrzebnie przeznaczyła w dysertacji istocie i roli religii w życiu człowieka. Natomiast wskazane byłoby więcej wspomnieć o systemie wartości Romów, który obiektywnie niekiedy przyczynia się do ich izolacji. Np. dla Romów żebrania nie jest oceniana negatywnie, w przeciwieństwie do nie-Romów. Wskazane uwagi nie odbierają wartości pracy, jedynie mają na celu ulepszeniu jej całości.

Recenzowana rozprawa spełnia kryteria stawiane dysertacjom doktorskim. Biorąc pod uwagę ocenę merytoryczną i formalną rozprawy Pani Marty Gizy, stwierdzam, iż spełnia ona ustawowe wymogi stawiane osobom ubiegającym się o stopień doktora. W związku z tym wnioskuję, by Rada Dyscypliny Filozofia Wydziału Filozoficznego Uniwersytetu Papieskiego Jana Pawła II, podjęła kolejne kroki przewidziane w obowiązujących przepisach ustawy o stopniach i tytule naukowym, zmierzające do dopuszczenia Panią Martę Gizę do dalszego etapu przewodu doktorskiego.

Prof. Stanisław Głaz SJ

A handwritten signature in black ink, reading "Stanisław Głaz SJ". The signature is written in a cursive style with a distinct flourish at the end.